

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО КОСМІЧНОГО ПРАВА

**ШЕМШУЧЕНКО Ю. С.,
доктор юридичних
наук, академік
НАН України,
член Міжнародної
академії астронавтики**

В міру розширення форм діяльності людства по освоєнню і використанню космічного простору розширюється й сфера діяльності дипломатичної служби України у відповідній галузі. Ця діяльність стає все більш різноманітною і багатопрофільною. Це вимагає від працівників дипломатичної служби України глибокого усвідомлення тих актуальних теоретичних і практичних проблем, які стосуються стану і розвитку міжнародного космічного права. Про деякі з цих проблем і піде мова нижче.

Проблеми вдосконалення системи міжнародного космічного права в контексті його взаємодії з національним космічним правом

Галузь міжнародного космічного права є відносно новою. Поштовхом для її розвитку стали практичні кроки держав по освоєнню і використанню космічного простору. Все почалося з виведення на орбіту Землі першого радянського штучного супутника (1957 р.) і першого орбітального польоту навколо Землі радянського космонавта Ю. Гагаріна (1961 р.).

Далі була “гонка на випередження” у практичному вивченні і освоєнні космічного простору головним чином у військових цілях між СРСР і США. Згодом космос став ареною інтересу й інших держав, що й обумовило потребу у встановленні міжнародного правопорядку в навколосемному космічному середовищі.

Незадовго після запуску першого штучного супутника Землі Генеральна Асамблея ООН визнала “загальний інтерес людства в космічному просторі”. Під егідою ООН були й вироблені основні міжнародні принципи освоєння і використання космосу. Вони лягли в основу прийнятих у 60-70-х роках минулого століття п’яти міжнародних актів, які і нині є фундамен-

том міжнародного правопорядку в космосі: Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1967 р.); Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір (1968 р.); Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами (1972 р.); Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір (1975 р.); Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 р.).

У 80-90-х роках ця система була доповнена багатосторонніми угодами спеціалізованого характеру. Це, зокрема, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН "Принципи, що стосуються дистанційного зондування Землі з космічного простору" (1986 р.), Європейська конвенція про трансграничне телебачення (1989 р.), Декларація про міжнародне співробітництво в дослідженні та використанні космічного простору на благо і в інтересах всіх держав, з особливим урахуванням потреб країн, що розвиваються (1996 р.) тощо.

Діє також значна кількість двосторонніх міжнародних договорів, учасницею яких є і Україна. Вона підписала і виконує серію договорів про співробітництво в дослідженні і використанні космічного простору з Росією, США, Китаєм, Бразилією, Єгиптом, Казахстаном та іншими країнами. У рамках двосторонніх угод, зокрема, реалізуються міжнародні космічні проекти "Морський старт", "Дніпро", "Наземний старт", із створення космічного ракетного комплексу "Циклон-4" на пусковому центрі "Алкантара" (Бразилія), космічного апарату за замовленням однієї з єгипетських фірм тощо.

Протягом понад двох десятиліть міжнародні акти космічного права склали основу правового регулювання космічної діяльності як на міжнародному, так і національному рівнях. Більше того, оскільки у цей період держави були єдиними суб'єктами космічної діяльності, то необхідності в національному регулюванні відповідних відносин практично не було. Національне регулювання космічної діяльності якщо й мало місце, то в обмежених масштабах і головним чином у контексті деталізації актів міжнародного космічного права.

Виняток склали США. Тут перший національний акт космічного права був прийнятий у 1958 р. Це був Закон про аеронавтику і дослідження космічного простору. Космічна діяльність в інших країнах ще тривалий час регулювалася нормами міжнародного космічного права.

Але наприкінці минулого століття тенденції правового регулювання космічної діяльності істотно змінилися. Це сталося у зв'язку з виходом на арену цієї діяльності паралельно з державами нових суб'єктів – фізичних і юридичних осіб. Одночасно з цим з'явилася необхідність у впорядкуванні комерційної діяльності приватно-

го сектора в космосі. На ці потреби швидше зреагувало національне космічне право. У космічних країнах з'явилося чимало актів космічного законодавства, була проведена його часткова кодифікація.

У сучасний період найбільш розвинуті системи національного космічного законодавства мають США, Росія, Австралія, Велика Британія, республіки Білорусь і Казахстан, Японія, Китай, Індія, Швеція, Канада, Бразилія та деякі інші країни. В одних із них діють акти з тих або інших питань космічної діяльності (ліцензування, страхування, реєстрація космічних об'єктів тощо), а в інших – комплексні закони. До останніх, зокрема, належать закон Російської Федерації "Про космічну діяльність" (1993 р.), австралійський "Про космічну діяльність та для цілей, пов'язаних з нею" (1998 р.), закон "Про космічний простір" (Великобританія, 1986 р.), закон США "Про аеронавтику і дослідження космічного простору" (1958 р.), шведський закон "Про космічну діяльність" (1988 р.) тощо.

Систему національного космічного законодавства України складають загальний Закон України "Про космічну діяльність" (1996 р.), Указ Президента України "Про створення Національного космічного агентства України" (1992 р.), закони, якими схвалюються державні космічні програми України, тощо¹.

За темпами розвитку сучасне міжнародне космічне право відстає від відповідного національного права і потреб практики. Міжнародне космічне право не тільки недостатньо враховує комерційний аспект проблеми і нові види та організаційні форми освоєння та використання космічного простору, а й значною мірою є суперечливим, не узгодженим як система.

Назрілим отже є питання про оновлення міжнародного космічного права та його кодифікацію. Радикальне вирішення цього питання, на мій погляд, пов'язане зі скликанням Конференції ООН з космічного права з метою прийняття рамкового кодифікаційного акту у формі міжнародної Конвенції ООН з космічного права типу Конвенції ООН з морського права (1982 р.).

Ключовою ідеєю для Конвенції ООН з космічного права міг би стати підхід до освоєння і використання навколосемного космічного простору як загальної спадщини людства. У даному акті доцільно закріпити основні принципи освоєння і використання космосу з урахуванням комерціалізації космічної діяльності, відобразити взаємозв'язок міжнародного і національного космічного права, передбачити механізми по забезпеченню безпеки космічної діяльності тощо.

Проблема делімітації космічного і повітряного просторів

Ця проблема пов'язана з різним правовим статусом космічного і повітряного просторів. Космос належить до загальної спадщини людства, а

на повітряний простір у межах національної юрисдикції поширюється суверенітет конкретної держави. Це може мати певні юридичні наслідки для суб'єктів, чиї космічні апарати перетинають межу між повітряним і космічним простором.

На жаль, у сучасному міжнародному космічному праві така межа не зафіксована. Вперше питання про делімітацію космічного і повітряного просторів було порушено ще у 1959 р. на сесії Комітету ООН з космосу. Потім ним зайнявся Юридичний підкомітет даного Комітету. Тут це питання без помітних зрушень періодично обговорюється і зараз.

За умови відсутності юридичної фіксації відповідної межі діє вироблена практикою міжнародна доктрина, за якою ця межа знаходиться на висоті 100 кілометрів над рівнем моря плюс-мінус 10 кілометрів (мінімальна орбіта штучних супутників Землі).

На сьогодні є дві протилежні точки зору на дану проблему. Одна з них виходить з того, що правові режими повітряного і космічного просторів ґрунтуються на різних принципових засадах. Прибічники цієї точки зору виступають за точну фіксацію межі між космічним і повітряним простором у відповідних міжнародних актах.

Ті, хто заперечує проти цього, аргументують свою позицію тим, що за увесь період освоєння космосу не виникло колізій між державами через відсутність юридично зафіксованої межі. На їх погляд, спроба встановити таку межу може створити більше проблем, ніж запобігти можливим конфліктним ситуаціям.

На мою думку, аргументи прибічників другої точки зору не є переконливими. Хіба не краще вирішити дане питання зараз, ніж чекати якихось надзвичайних обставин. Здається, що проблему делімітації космічного і повітряного просторів слід було б винести на обговорення запропонованої вище Конференції ООН з космічного права, а потім зафіксувати відповідну межу в Конвенції ООН з космічного права.

Проблема запобігання мілітаризації космічного простору

Сутність даної проблеми полягає в тому, що міжнародне космічне право (зокрема, Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла) містить заборону розміщення на орбіті тільки зброї масового знищення та випробування ядерної зброї в атмосфері. Використання у військових цілях та використання іншої зброї в космосі не заборонено.

У 2002 р. на міжнародній конференції в Гаазі було прийнято Міжнародний кодекс поведінки, що стосується балістичних ракет. Цей Кодекс не є юридично обов'язковим документом. Але він став важливими кроком на шляху до забезпечення безпеки космічного простору. Держави, які його підписали, погодилися обмінюватися

інформацією про запуски балістичних ракет і здійснювати відповідний контроль у цій галузі.

На жаль, деякі космічні держави, ігноруючи норми і принципи міжнародного права, намагаються оголосити космос зоною своїх інтересів, "наповнюють" його зброєю і космічними апаратами військового призначення, виконують плани "космічних війн" тощо. Це пов'язано з великою небезпекою для всього людства. Зважаючи це, до майбутньої Конвенції ООН з космічного права включили норму про повну заборону розміщення і використання будь-якої зброї в космосі.

Екологічні аспекти космічної діяльності

За наявними оцінками зараз у космосі знаходиться близько 8 тисяч штучних об'єктів космічної діяльності. Частина з них входить у щільні шари атмосфери, згорає або падає на Землю. Більшість же цих об'єктів залишається в космічному просторі після виконання ними відповідних функцій, утворюючи так зване "космічне сміття". Тому виникли проблеми регулювання "космічного руху", відповідальність за шкоду, заподіяну об'єктами "космічного сміття" літальним космічним апаратам, забруднення відповідними об'єктами атмосфери Землі.

Не можна сказати, що міжнародне космічне право взагалі обійшло цю проблему. У Договорі про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, зокрема зафіксований обов'язок держав здійснювати вивчення і дослідження космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, таким чином, щоб запобігти їх шкідливому забрудненню, а також небажаним змінам земного середовища внаслідок надходження з космосу позаземних шкідливих речовин. Аналогічний принцип закріплено і в Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах.

Але в цих документах вказаний принцип має загальний характер, стосується тільки "вивчення і дослідження" космічного простору, залишаючи за дужками використання цього простору, а також антиекологічну діяльність фізичних та юридичних осіб.

У цьому немає нічого дивного. Адже відповідні міжнародно-правові акти приймалися тоді, коли екологічна проблема у зв'язку з космічною діяльністю була скоріше гіпотетичною, ніж практичною.

З точки зору *de lege ferenda* тут слід було б вжити заходів щодо удосконалення правового регулювання як у рамках космічного, так і екологічного права. У міжнародному космічному праві, зокрема в Конвенції ООН з космічного права, слід було б закріпити обов'язок держав, інших фізичних і юридичних осіб по запобіганню потенційно шкідливих для космосу і земного навколишнього середовища наслідків космічної діяльності. Потрібно також передбачити міжна-

родно-правові механізми “правління космічним рухом” об’єктами, які відносяться до категорії “космічного сміття”.

У національному і міжнародному екологічному праві до об’єктів охорони доцільно включити навколосезонний космічний простір. Варто зараз подумати і про укладення Всесвітнього договору про екологічну безпеку Землі. Складовою частиною цього Договору міг би бути розділ, що стосується екологічної безпеки Землі від шкідливих наслідків космічної діяльності людини.

Проблема власності на ділянки Місяця

Ця проблема виникла незадовго після висадки американських космонавтів на Місяці. А в 1980 р. американський бізнесмен Д. Хоуп юридично “оформив” Місяць на своє ім’я і почав торгувати місячною поверхнею. Саме за його підтримки ізраїльські військово-повітряні сили “придбали” на Місяці територію площею 500 тис. кв. м. Зараз Ізраїль є одним із самих великих світових “володільців” місячної поверхні.

Останнім часом спостерігається ажітаж у цій галузі. Охочих придбати ділянки на Місяці з’явилося чимало і в Україні. Вони платять чималі гроші різним ділкам, які щедро торгують “сертифікатами” на ділянки поверхні Місяця.

Чинне міжнародне космічне право не дає для цього ніяких підстав. Згідно зі ст. 2 Договору про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, що космічний простір, Місяць, інші небесні тіла не підлягають привласненню ні шляхом проголошення на них суверенітету, ні шляхом використання або окупації, ні якими-небудь іншими способами.

Але не все так просто. Американське аерокосмічне агентство (НАСА) оприлюднило свій намір утворити в найближчій перспективі на Місяці населену людьми базу. Відповідні проекти зараз розробляються в Росії та Китаї. Якщо це станеться, то не виключено, що зазнає змін і нинішній правовий статус Місяця. Він, зокрема, може торкнутися і права власності на ділянки місячної поверхні.

Космічний туризм

Це вже не тільки перспектива, а й реальність. Перші туристи з планети Земля вже побували в космосі. Деякі приватні фірми обіцяють відкрити нові космічні туристичні маршрути в найближче десятиліття. Більш помірковані експерти передбачають, що індустрія космічного туризму може сформуватися через 25-30 років.

У будь-якому випадку реально постає питання про правове унормування міжнародного космічного туризму. Йдеться, зокрема, про правовий статус туристів, відшкодування завданої їм шкоди під час космічного польоту тощо. Виникає отже питання про необхідність підписання міжнародної угоди “Про космічний туризм”.

Організаційний механізм міжнародного співробітництва в галузі освоєння і використання космосу

Головний недолік цього механізму зараз полягає в тому, що він не має організуючого і координуючого ядра. Комітет ООН з космосу є не організуючою, а консультативною структурою. У цьому зв’язку доцільно було утворити спеціальний орган типу Міжнародного агентства по освоєнню і використанню космічного простору, надавши йому статус спеціалізованої установи ООН. На нього слід було б покласти функції по організації та координації міжнародного співробітництва у відповідній сфері.

Як і у сфері права, міжнародна практика тут відстала від національної. У більшості космічних країн вже діють відповідні органи – Російське авіаційно-космічне агентство, НАСА у США, Канадське космічне агентство, Бразильське космічне агентство, Національне агентство по освоєнню космічного простору (Японія), Австралійська рада з космосу та ін.

Національне космічне агентство України (НКАУ) розпочало свою діяльність з 1997 р. Відповідно до Положення про це Агентство воно є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, підпорядкованим Кабінету Міністрів України, який забезпечує реалізацію державної політики в галузі космічної діяльності, здійснює керівництво дорученою йому сферою управління, несе відповідальність за стан її розвитку. Агентство також здійснює співробітництво України з іншими державними і міжнародними організаціями в космічній галузі.

У своїй роботі НКАУ тісно взаємодіє з Національною академією наук України у вирішенні наукових завдань освоєння і використання космосу. За кількістю пусків ракет-носіїв Україна займає лідируючі позиції у світі.

У 1998 р. НКАУ спільно з НАН України утворили перший на пострадянському просторі Міжнародний центр космічного права. Він забезпечує правовий супровід національних космічних програм, здійснює наукові дослідження проблем національного і міжнародного космічного права, бере участь у міжнародному космічному співробітництві. У 2006 р. Центр провів у Києві Семінар ООН з проблем розвитку міжнародного космічного права.

На користь утворення Міжнародного агентства по освоєнню і використанню космічного простору свідчить і те, що відповідні держави в умовах відсутності такого органу пішли шляхом регіональної інтеграції. Так з’явилися Міждержавна рада з космосу країн-членів СНД, Європейське космічне агентство та деякі інші органи.

Найбільш плідно зараз діє Європейське космічне агентство. Воно було утворене відповідно до Конвенції ЄКА, яка була підписана в Парижі 30 травня 1975 р. представниками Німеччини, Бельгії, Данії, Іспанії, Франції, Ірландії,

Італії, Норвегії, Нідерландів, Великій Британії, Швеції та Швейцарії. Відповідно до цієї Конвенції метою Агентства є забезпечення і зміцнення виключно у мирних цілях співробітництва між європейськими державами в галузі космічних досліджень і технологій. Ця мета досягається шляхом: розробки і здійснення довготермінової європейської космічної політики і європейських космічних програм; координації європейської космічної політики з національними космічними програмами; розробки і здійснення промислової політики державами-членами в контексті з космічною політикою (ст. 2).

Проблеми юридичної науки і освіти в галузі космічного права

Ці проблеми насамперед пов'язані з недостатнім розвитком в Україні відповідних науко-

вих досліджень і недоліками у викладанні курсу космічного права у вищих навчальних закладах. У галузі науки становище дещо поліпшилося після утворення Міжнародного центру космічного права НАН України. Тут останнім часом з'явилися перші монографічні праці з космічного права, видані збірники актів національного і міжнародного космічного права.

На жаль, у нас ще немає належних підручників з космічного права. Не все ясно і з самим курсом космічного права: де його читати; який має бути його обсяг тощо. У Дипломатичній академії МЗС Російської Федерації нещодавно започатковано курс "Космічна дипломатія". Його читає доктор юридичних наук, пілот-космонавт Ю.М. Батурин. На мій погляд, цей досвід може бути корисним і для Дипломатичної академії України.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Більш повно про національні системи космічного законодавства див.: Космическое законодательство стран мира / Під ред. Н.Р. Малишевої та Ю.С. Шемшученка. – К., 2001. – Т. 1; 2002. – Т. 2; 2005. – Т. 3.